

ОДРАЗ НА МЕЃУЈАЗИЧНАТА КОНВЕРГЕНЦИЈА ВРЗ РЕЛАЦИЈАТА: ГРАМАТИКА <> ЛЕКСИКОН²

Авторката ја образложува тезата дека во многујазична средина има тенденција кон поместување на границата меѓу информацијата што јазикот ја пренесува со граматички средства и онаа пренесувана со лексички средства; преместувањето е во корист на граматикализираната на сметка на лексикализираната информација, бидејќи граматичките маркери се потранспарентни и попредвидливи за соговорниците кои не ги владеат потполно јазикот на оној друг.

Клучни зборови: семантичка конвергенција, граматикализирана информација, лексикализирана информација

Кога во насловот на овој текст зборувам за конвергенција, мислам на балканска конвергенција, но сепак се надевам дека барем дел од моите забелешки имаат поширока примена.

Ме интересира јазична конвергенција на семантичко ниво, а поконкретно ме интересира каков е импактот на тој тип конвергенција соодветно врз граматиката и врз лексиконот на јазикот-примател и дали и во кој правец ја поместува границата меѓу тие два блока на јазичната структура.

Под конвергенција на семантичко ниво подразбирам преземање од страна на јазикот-примател на елементи на т.н. концептуализација на светот карактеристична за јазикот-давател. Ме интересира под кои услови се преземаат граматикализираните, а под кои - лексикализираните содржини. Од реченото - се надевам - е јасно дека под граматикализација, согласно со европската традиција, подразбирам регуларизација на експоненти на определени содржини во определена класа морфолошки и/или морфо-синтаксички конструкции. Концептуализацијата, како што ја разбираам, блиска е, иако не идентична, со т.н. јазична слика на светот.

¹ ztopolin@on.net.mk

² Овој текст под наслов "*The impact of linguistic convergence on the relation: grammar–lexicon*" е даден за печат во *Studies in Polish linguistics, Krakow*.

Значи: ме интересира дали соодветните содржини се лексикализирани или граматикализирани, а не ме интересира дали и како нивните експоненти еволуираат, како се обновуваат и сл., под услов дека не ја преминуваат - во еден или друг правец - границата меѓу граматиката и лексиконот. Ќе дадам еден пример којшто ми е посебно близок со оглед на моите поранешни истражувања (сп. Topolińska 1996): не ме интересира дали она што го викам падежен однос (т.е. односот меѓу предикатот и неговиот аргумент, или: во кондензирани структури - односот меѓу два аргумента) е изразен со морфолошки средства (= со падежните наставки) или со морфо-синтаксички средства (= со морфолошки форми придружувани со предлози, со заменските клитики, и сл.); ме интересира дали како резултат на конвергентната еволуција не се загубила информацијата што тој однос ја пренесува, или - со други зборови - неговата функционална оптовареност. На други места повеќе пати имам пишувано за еволуција на формалните показатели на граматикализираните категоријални содржини. Овде ме интересираат самите тие содржини - нивниот обем и евентуелна конкуренција на граматичките со лексичките показатели на истите содржини.

Темпото, правците, површинските показатели на јазичната конвергенција зависат - како што добро знаеме - од безброј фактори кои, впрочем, исто така подлежат на еволуција во време. Мене тука ме интересира еден правец, една конкретна релација: од престижните јазици - грчки, латински, подоцна и турски - кон македонските народни дијалекти. Јасно е дека во средновековна политичка, административна, социјална хиерархија македонските дијалекти можеле да бидат само во позиција на примател; подоцна ситуацијата во конкретни услови можела и да го промовира обратниот правец на влијание, но - како што реков - тука ме интересираат само македонските дијалекти како реципиент. И - тоа посебно сакам да го подвлечам - ме интересираат македонските народни дијалекти, а не старословенскиот писмен јазик во неговата македонска редакција.

Споредбената граматика, логично, ги регистрира само граматичките балканизми. Меѓутоа, во жив контакт со словенската балканска јазична средина гостинот од словенскиот север најтешко ги совладува оние елементи на туѓата за него концептуализација кои го засегнуваат лексиконот. Ова можев да го констатирам од сопственото искуство. Во оваа смисла јас го учам македонскиот јазик веќе половина век и постојано се судрувам со нови замки не само во активното, туку и пасивното владеење на тој јазик. Граматичките правила можат да се совладат, можат дури обично и да се автоматизираат, но специфичната аура, мрежа асоцијации, прагматични навики и забрани, различни од еден до друг случај на употреба кои ја обвиткуваат секоја лексема, секоја лексичка локација - тоа не се учи по желба, ако воопшто може комплетно да се изучи.

Лексичкиот систем на еден јазик не е толку строго организиран како граматичкиот, неговата имплицитна организација сепак овозможува индивидуална еволуција и ограничено преместување во системот на секоја еди-

ница. А патиштата на тоа преместување, каналите по кои се инфилтрира туѓото влијание се многубројни.

Зборуваме за контактни измени, конкретно за измени поттикнати од сожителство на истиот ареал, па природно самиот ареал со неговата флора и фауна е база врз која од престижниот кон пониско сместениот на општествената скала јазик проникнуваат називи на растенија и животни карактеристични за тој ареал, а туѓи на дојденците какви што биле Словените; подоцна, со доаѓање на Турците, низ целиот ареал се шират називите на нови култури, овошје, зеленчуци, итн. (сп. Јашар-Настева 2001: 42-52). На сличен начин навлегуваат и новите предмети од доменот на селската материјална култура, орудија, мебел, облека, садови..., исто и нови занаети, нови професии, нови чиновнички хиерархии, и сл., а со нив и нивните називи... Секој нов назив предизвикува поместување во кругот на наследените и/или порано прифатените лексеми од истото семантичко микро-поле, а истовремено во извесна мера ги униформира тие микрополиња низ целиот ареал.

Покрај директни заемки, кои само фонолошки и морфолошки се прилагодуваат кон наследениот систем, тука се и калките, а тие не само внесуваат нови позиции во лексиконот, туку и ја модификуваат семантичката структура на наследените лексеми. Во длабочината на семантичката преобразба предизвикувана од калките имав прилика да се уверам споредувајќи ги македонските лексеми *добар* и *убав* со полските *dobry* и *piękny* (Topolińska 2001) - под грчко влијание зоната на употреба на двете придавки, како и зоната на нивното меѓусебно преклопување далеку одбегнува од наследениот словенски модел.

Најпосле, тука се и бројните фраземи, споредби, вообичаени секидневни метафори и сл. засведочени - како што ни го покажува тоа предметната литература - низ целиот ареал, проширени од престижните јазици или никнати на самиот тој ареал.

Двојазичните речници кои го поврзуваат македонскиот со небалканските словенски јазици често во отсуство на соодветната лексема на словенскиот север мораат да прибегнуваат кон долги описни објаснувања. *Mutatis mutandis* истото се однесува и на зацврстени синтагми - називи на концепти специфични за соодветните култури; такви проблеми имавме на пр. подготвувајќи го македонско-полскиот и полско-македонски речник во врска со лексемите *куче*, *кученце* <> *pies*, *piesek* и синтагмите како *куче чувар* или *piesek pokojowy*, и сл.

Изгледа дека конвергенција во доменот на лексиконот барем во првата етапа е во голема мера автоматска последица на заедничкиот природен амбиент и заедничка материјална култура. Дури подоцна се раѓаат и нови асоцијации, нови споредби, нови елементи на концептуализација во сфера на духовната култура, засведочени со калки и/или фраземи, и сл. Дури тогаш се создава основа и за евентуелна граматикализација на некои досега неграматикализирани содржини кои се покажале важни за успешноста на процесот на комуникација.

Банална е констатацијата дека процесите на граматикализација никнуваат во семантичките полиња релевантни за општата класификација на појавите и објектите кои нè опкружуваат, како што се ‘време’, ‘измена’, ‘повторливост’ и др. во однос на настаните, ‘број’ и ‘мера’ во однос на материјалните објекти, ‘персоналност’ и ‘биолошки род’ во однос на живите организми, и сл.

Новостите кои во доменот на граматикализирани содржини во текот на времето се појавиле во балканските, конкретно во балканските словенски јазици сведочат - што впрочем лесно може да се разбере - дека во една многулингвална, многукултурна средина на врвот на хиерархија во процесот на јазичната комуникација е прагматската информација која овозможува успешна идентификација на настаните и објектите / луѓето за кои станува збор. Практично сите “новости” се собрале токму тука. Тука би требало да се додаде - за што имав прилика пошироко на пишувам на друго место (сп. Тополињска 2010) - дека тие новости најексплицитно се гледаат токму на словенската почва, бидејќи само Словените - како релативно доцни дојденци на Балканот - повеќето структурни новости ги прифаќале готови “од друга рака”, додека на грчката или на романската почва тие барем делумно имаат постари локални корени; за албанските состојби немаме доволно податоци..

Како одраз на потребата за коректна идентификација на настаните, т.е. во доменот на т.н. вербални категории, на прво место се пласира разликата меѓу реалните и виртуалните настани, т.е. опозицијата / +/- фактивност /. Таа ја сигнализира границата меѓу фактите од една страна и она што е или (а) проицирано како план во иднината, или (б) (планирано и) неизвршено во минатото. Тука спаѓа м.др. појавувањето на т.н. *velle*-футур - неодминлива позиција во класичниот список на балканизмите³. Како што знаеме, Словените не наследиле една конкретна парадигма која би заслужувала да ја етикетираме како *futurum*. По мое сфаќање, а од современа македонска перспектива јас не би зборувала ни за *velle*-футур. Таканаречените *ke*-конструкции ги оценувам како кондиционал, соодветно *conditionalis praesentis* и *conditionalis praeteriti*, додека па *da*-конструкции ги гледам како *subiunctivus praesentis*, односно *subiunctivus praeteriti*. Впрочем, врската меѓу *futurum* и *conditionalis* ми се чини универзална и неоспорна: сè што е проицирано во иднина (или во „иднина во минатото“) има шанса да се оствари ако се исполнат определени услови... Но независно од тоа како ја гледаме функционалната мрежа меѓу македонските вербални парадигми, новостите што ги донесе балканската конвергенција сите се концентрираат во нефактивната зона. Тука се пласира и најважното *novum* - делумната граматикализација на нон-конфирмативот, вклучно со адмиративот како неговата семантичка варијанта. Овде пак, ако не

³ *Notabene* преминувањето на глаголот со значење ‘*velle*’ во формантот на кондиционалот е класичен пример на она друго, “американско”, толкување на граматикализација како ветрење на лексичкото значење.

за „чиста” опозиција / +/- фактивност /, се работи за дистанцирање на авторот на текстот од лична одговорност за веродостојноста на пораката. Најпосле, во доменот на виртуелните настани треба да ги сместиме и новостите во доменот на деонтичната модалност, т.е. никнување нови перифрастични парадигми за изразување ескалација на наредбите и/или забрани.

Значи, можеме да резимираме дека ефектите на конвергенцијата во доменот на идентификација на настаните сите се сместени во зоната на широко сфатената модалност, алетична, епистемична, деонтична... и сите се темелат врз опозицијата / +/- фактивност/.

Во доменот на идентификацијата на протагонистите на настаните, биле тие луѓе, материјални предмети или апстрактни поими, ситуацијата е исто толку прегледна и еднозначна. Имено, формирана е т.н. граматичка категорија определеност чиј носител е именската синтагма, а експонент - членовите: определениот и неопределениот. Како и во другите, не само балкански, јазици, определениот член израсна од показната замена, а неопределениот од првиот израз во аритметичката секвенција броеви. Нивната зона на функционирање во словенските балкански јазици сè уште се шири, а нивната дистрибуција е денеска поблиска до онаа во другите балкански отколку во т.н. западноевропски јазици.

Значи: прагматичната врска меѓу именската синтагма и нејзиниот референт, како во конситуацијата, така и во контекстот, стекнала регуларни експоненти - се граматикализира.

*

Целото ова размислување нè води кон заклучокот дека:

- предизвиканите од јазичната конвергенција измени во “јазичната слика на светот”, т.е. измени во концептуализацијата на одделните фрагменти од “светот” и последиците од тие измени се должат пред сè на збогатувањето и реорганизацијата на лексиконот, додека

- во доменот на граматичката структура функционалното поле на конвергенцијата е стриктно определено и се однесува на прагматички најважната информација, т.е. средства помошни во идентификација на настаните за кои станува збор и протагонистите на тие настани - тука границата меѓу лексиконот и граматиката се поместува во корист на граматиката.

Вреди и да се забележи дека во зоната на предикација (т.е. во доменот на идентификација на настаните) се појавуваат “негативни” сигнали, т.е. сигнали на ограничена фактивност, додека во зоната на номинација (т.е. во доменот на идентификација на протагонисти на настаните) се работи за директни “позитивни” сигнали.

Цитирана литература

- Јашар-Настева 2001 - Јашар-Настева О., *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, ИМЈ, Посебни изданија 31, Скопје 2001
- Topolińska 1996 - Topolińska Z., “*Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System*”, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LII, Kraków 1996, 57-72
- Topolińska 2001 - Topolińska Z., “ДОБАР ~ УБАВ (fragment “bałkańskiego obrazu świata””, *Studies on the Syntax and Semantics of Slavonic Languages. Papers in Honour of Andrzej Bogusławski on the Occasion of his 70th Birthday, Studia Slavica Oldeburgensia* 9, Oldenburg 2001, 391-399
- Тополињска 2010 - Тополињска З., „Дали да ја жалиме деκлинацијата?”, Прилози на МАНУ, ОЈЛН XXXV/2, Прилози посветени во чест на акад. Петар Хр. Илиевски, Скопје, 2010, 79-86

Zuzana V. Topolinska

THE IMPACT OF LINGUISTIC CONVERGENCE ON THE RELATION: GRAMMAR ~ LEXICON

The author defends the thesis that in multilingual environment there is a tendency to shift the border between the information conveyed with grammatical means and that conveyed with lexical means; the shift enlarges the zone of grammaticalized information at the expense of the lexicalized information, since the grammatical markers are more transparent and more predictable for the interlocutors who do not have a full command of their corresponding languages.